

MARIBOR ZA VSAKDANJO (SLAVISTIČNO) RABO¹

(Pot: Železniška postaja–Trg Borisa Kidriča–Razlagova ulica–Cankarjeva ulica–Partizanska cesta–Grajska ulica–Leninov trg–Ulica heroja Staneta–Maistrova ulica–park–Kalvarija–Mladinska ulica–Tyrševa ulica–Krekova ulica–Gledališka ulica–Gregorčičeva ulica–Strossmayerjeva ulica–Gospovetska cesta–Prežihova ulica–Smetanova ulica–Orožnova ulica–Slomškov trg–Rotovski trg–Glavni trg–začetek Koroške ulice–most čez Dravo–Gosposka ulica–Volkmerjev prehod–Vetrinjska ulica–Ulica kneza Koclja–Svetozarevska ulica–Ulica heroja Bračiča–Ulica talcev–Partizanska cesta–železniška postaja.)

I.

Pred *železniško postajo* se misel pomudi ob slovenskem imenu mesta, ki je nadomestilo nemško Marburg (grad v marki). Leta 1861 je obiskal Slovensko čitalnico politik dr. Lovro Toman in spregovoril zbranim: »Gospodje! Mar nam mora biti za pravice naroda, toda potreben je še boj za nje. Glejte geslo vaših trudov v imenu vašega prijaznega mesteca.« Nato pa je zložil programsko pesem Maribor za zaključkom: »Zato si voli rodoljubov zbor/za mesto geslo svoje: mar i bór!« Pesem je uglasbil učitelj petja Janez Miklošič, brat velikega slavista, in zadnja kitica je postala geslo čitalnice.

Tudi druga asociacija na postaji je povezana z Lovrom Tomanom. Leta 1870 so tega prvaka, ki je nekaj let poprej glasoval za dualizem, prav tu pozdravili mariborski narodnjaki s Tomšičem in Zarnikom na čelu. Ta škodljiva spravljivost je spodbudila Levstika, da jih je zbdel v Pavlihi s satiro Na kolodvoru: »Tam v Mariboru /na kolodvoru/ narodni Štajerci, vrli moške /k Tomanu v skok so prirekli,/ kaj so možaki mu rekli, /krščena duša ne ve./ Da v Mariboru /na kolodvoru/ Toman strašno razkačen je bil, /zvedeli v daljne smo kraje,/ in da je z voza gledaje/grešnik odpuške delil. ...«

Na postaji in blizu nje se začena roman Alojza Kraigherja Kontrolor Škrobar. Njegov junak, ki izstopi iz vlaka, da bi se peš odpravil k Sv. Jedrti, se tu prvič sreča z nemško oziroma nemškutarsko nestrpnostjo – raznašalec kruha, katerega govori, je sicer Slovenec, njegov gospodar Ogrizek pa je baje Nемеc. Zaničljivo ga zavrne: »Kaj bodo Slovenci? V mestu je vse nemško,« in za njim izzivalno vrže nemško geslo „Heil und Sieg!“ – Iz prvih mesecev, ko je nemški Marburg tudi na zunaj postajal slovenski Maribor in ko se še niso pojavila strankarska nasprotja, se Bratko Kreft po več kot petdesetih letih spominja narodne manifestacije aprila 1919. leta, ko so skozi Maribor peljali ostanke Zrinjskega in Frankopana. Takrat je tu govoril general Maister in kot pravi ljudski tribun s sabljo v roki pozval slovenske častnike, naj potrdijo prisego, da se bodo bojevali za slovensko zemljo in novo državo. Zbrane dijake, a tudi odrasle je ob tem prevzel domoljubni zanos.

Naslednja asociacija sodi v leto 1923. Božidar Borko pripoveduje (Srečanja 1971), kako so februarja tega leta Mariborčani z zastopniki oblasti in kulturnih delavcev prišli pozdravit Josipa Stritarja, ko se je na povabilo iz domovine peljal z ženo v Rogaško Slatino. Nekdanji svetovljan, najboljši poznavalec evropske literature, blesteč kritik je bil zdaj slaboten starček, ki ni mogel prav razumeti, čemu tu vsi ti ljudje.

Ob spomeniku Borisa Kidriča (kipar Stojan Batič) in po Razlagovi ulici pridemo do *Cankarjeve ulice*. Na hiši št. 8 je spominska plošča z reliefom Gustava Šiliha in njegovim geslom: »Vse za vzgojo človeka.« Šilih (1893–1961) sodi med najvidnejše slovenske pedagoge in didaktike. Večji del njegovega službovanja je potekal v Mariboru, predvsem na učiteljski. Bil je odličan praktik in hkrati teoretik (Očrt splošne didaktike), posvečal se je tudi metodiki slovenskega jezika. Njegovo leposlovno delo (Nekoč je bilo jezero, Beli dvor) pa je krajevno povezano z njegovo domačo Šaleško dolino.

Na vogalu Partizanske in Prešernove ulice je *Univerzitetna knjižnica*, najpomembnejša knjižnica na Štajerskem. Njeni začetki segajo v leto 1903, ko je bilo ustanovljeno Zgodovinsko društvo, ki si je uredilo strokovno knjižnico. Kasneje je iz nje nastala študijska knjižnica, ko pa je Maribor dobil univerzo, se je zaradi svoje razširjene funkcije 1975. leta preimenovala v univerzitetno. Za razvoj iz strokovne knjižnice v izrazito moderno ustanovo ima največ zaslug Janko Glazer (1893–1975). Ta je z

¹ Dijaške ekskurzije ali tudi zavzete posameznike vodi pot v Maribor na ogled kake tovarne, v muzej, gledališče, akvarij, morda pa le skozenj do vzpenjače. Vmes pa je vendar še hoja po mariborskih ulicah, mimo pomembnih stavb, spomenikov. Škoda bi bilo, če bi šlo tu za samo postopanje, ko bi vendarle mogla v stiku z mestom zaživeti njegova kulturnozgodovinska podoba. Za seznanitev z zgodovino in umetnostno zgodovino mesta je več knjžic v zbirki Kulturni in naravni spomeniki Slovenije (Vršer, Stari Maribor, Mariborski grad, Mariborski muzej; Premzl, Mariborski Lent, Curk, Mariborska stolnica; Hartman, Univerzitetna knjižnica Maribor), medtem ko je obsežen vodnik Boga Teplyja Maribor (1955), ki temeljito obravnava tudi kulturni in literarni delež Maribora, dostopen le še v knjižnicah.

mariborskim okolišem dvakratno povezan – kot kulturni delavec /bibliotekar, profesor, slavist, kulturni in literarni zgodovinar/ in kot pesnik. V knjižnici je začel delati 1926. leta in ji je posvetil skoraj pol stoletja. V sobi s katalogi je zato njegov doprnski kip (kipar Milan Vojsk). Glazer-pesnik je z epigramom označil Glazerja-knjižničarja: »V sanjah knjigopisec, /v istini knjižničar:/ mislil je biti pisatelj, /pa je postal pisar.«

– Ob okupaciji so Nemci odpeljali večino knjig v Gradec, a po osvoboditvi je knjižnica vendarle dobila nazaj 4/5 tega knjižnega fonda. Poleg drugih tiskov zbira knjižnica vse, kar je povezano s slovensko Štajersko, ima vrsto rokopisov in korespondence predvsem štajerskih kulturnih delavcev. Od nekdanj se njen fond bogati tudi iz zapuščin posameznih zbirateljev, tako sta njeni posebnosti stenografska in šahovska zbirka. Ta sodi med najbogatejše v Jugoslaviji. (Več v knjižici – Bruno Hartman, Univerzitetna knjižnica Maribor, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 88, 1978.)

Frančiškanska cerkev zbujajo pozornost z zunanostjo iz rdečkaste neometane opeke. Dograjena je bila leta 1900 v neoromanskem slogu. V cerkveni grobnici je počival Anton Martin Slomšek od 1941. leta, ko so Nemci začeli odstranjevati spomenike s starega mestnega pokopališča, pa do prenosa v stolnico.

Mimo modernega spomenika NOB (kipar Slavko Tihec) na Trgu svobode pridemo h *gradu*, ki je v 15. stoletju prevzel funkcijo starejšega grajskega poslopja na vrhu sedanje Piramide. V gradu so zdaj zbirke pokrajinskega muzeja. (Glej knjižici Sergeja Vrišerja, Mariborski grad, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 17, 1969 in Mariborski muzej I, ista zbirka 85, 1978.)

Na pročelju ob Grajski ulici je spominska plošča Franju Bašu, arhivarju, zgodovinarju, geografu, etnografu. On je rešil grajsko poslopje za slovensko kulturo in pridobil v njem muzejske prostore. V številnih razpravah je prikazal gospodarsko in družbeno podobo Maribora v preteklosti. – Tu se velja spomniti tudi Baševega naslednika slavista in zgodovinarja Boga Teplyja, gotovo najboljšega poznavalca kulturne zgodovine Maribora (poseben knjiga Maribor, ilustrirani vodnik po mestu in okolici, 1955).

Grajska ulica je speljana skozi nekdanji grajski vrt na *Leninov trg*. Tu stoji spomenik Josipa Jurčiča (kipar Lojza Kogovšek). Gmotna stiska je prignala Jurčiča z Dunaja v Maribor za drugega urednika Slovenskega naroda (od julija 1868 do aprila 1870). Po krajšem bivanju na Dunaju in v Sisku se je julija 1871. leta spet vrnil v Maribor in po smrti glavnega urednika Tomšiča prevzel njegovo delo. Oktobra 1872 se je hkrati s SN preselil v Ljubljano. Časnikarsko delo ga je izčrpavalo, pa je mogel manj leposlovno ustvarjati. Tu je dokončal Sosedovega sina, napisal značajevki Lipe in Telečja pečenka in povest V Vojni krajini. Model za tragikomični lik nemškutarskega častnika Bitiča iz Telečje pečenke bi bil mogel dobiti tudi med mariborskimi meščani. V Mariboru se mu je porodila zamisel na zgodovinsko prozo Ivan Erazem Tattenbach, in sicer ob obisku v vinogradu Josipa Vošnjaka nad Slovensko Bistrico in ob razpravi mariborskega profesorja Puffa. Napisal pa jo je kasneje v Ljubljani. – Leposlovno je Jurčičevo bivanje v Mariboru obdelal Jože Pahor v romanu Pot desetega brata (1951, str. 157–173).

Sredi parkovnega nasada na Leninovem trgu je prirezana piramida kot spomin Antonu Tomšiču z napisom: »Hrabremu bojniku o svobodi in napredku slovenskega naroda postavili njegovi častitelji 1875. leta.« V Mariboru pod Avstro-Ogrsko ni stal noben spomenik kakemu slovenskemu kulturnemu delavcu, saj bi ta izpričeval slovenski značaj tega dela Štajerske; tu gre za Tomšičev nagrobni spomenik z opuščene pokopališča. Anton Tomšič, koncipient pri dr. Dominkušu, podporniku SN, je bil glavni urednik lista. Moža s košato brado in bujnimi lasmi so nemškutarji imenovali der windische Heiland – slovenski odrešenik. Kot urednik je večkrat uspešno zagovarjal SN pred državnim pravnikom, predvsem zaradi Levstikovih prispevkov. V Mariboru je leta 1871 tragično končal življenje s samomorom.

Najzrazitejša stavba na Leninovem trgu je sedanja I. gimnazija, zgrajena v neorenesančnem slogu 1873. leta kot nemška realka. Med obema vojnoma je bila v njej realna gimnazija. Tu je Karel Destovnik-Kajuh dokončal šesti razred, ko je bil spomladi 1940. leta izključen s celjske gimnazije. V šolskem letu 1940/41 pa je obiskoval sedmi razred. Tedaj je z nekaj pesmimi sodeloval pri dveh naprednih mladinskih glasilih – Mladem Prekmurcu in Srednješolcu, vključil pa se je tudi med pomembnejše starejše kulturne delavce, in sicer kot prevajalec iz ruščine. Za knjižno zbirko Knjiga za vsakogar, ki je takrat začela izhajati v Mariboru po zamisli Cvetka Zagorskega in je bila namenjena predvsem delavcem, je prevedel dve noveli Maksima Gorkega. – Leposlovno obdelal prikaz gimnazijske mladine v prvih mesecih 1941. leta srečamo v začetnih poglavjih romana Nade Gaborovič Jesen brez poletja (1961). Pisateljica riše življenje v tistih prelomnih mesecih, kot ga doživlja šestošolka »Nasmejana« (demonstracije ob paktu z Nemčijo, konflikt s hitlerjanskima sošolkama, začetki okupacije z vključitvijo gimnazijske mladine v ilegalno delo, sestanki v grmovju ob Dravi, odhod prvih izseljencev v Srbijo).

Onkraj Leninovega trga je občinska skupščina. Tu, v nekdanjem glavarstvu, si je Rudolf Maister 1918. leta uredil svoje obmejno poveljstvo. V pritličju (vhod z Ulice heroja Staneta) je njegov doprnski

kip, delo kiparja Nikolaja Pirnata iz leta 1934. Ob njem se domislimo zaskrbljenega Župančičevega vprašanja: »O, kaj bo z vami, vi mejniki štirje, /Celovec, Maribor, Gorica, Trst?« in da je enega od teh mejnikov – Maribor – rešil prav Rudolf Maister pa da bi bil tudi drugega – Celovec – ko bi mu bili slovenski vladni možje v Ljubljani dali dovoljenje za vojaško zasedbo. O tistih dneh, ko se je odločala usoda Maribora in sploh severne slovenske meje – od konca oktobra do maja 1920 – govori obsežno delo Maks Šnuderla *Osvobodene meje* (1968). Pravnik in pisatelj Maks Šnuderl je bil 1918–1919 Maistrov častnik, torej udeleženec dogodkov. Leta 1934 je izšel njegov roman *Izgubljena zemlja*, ki ob vprašanju Koroške – izgubljene zemlje – prikazuje tudi Maribor v prevratnih dneh, zlasti razgibano in spreminjajoče se vzdušje, nihajoče med pijanim narodnim navdušenjem na eni pa mlačnostjo, celo sovražnostjo na drugi strani. Osvobodene meje so nastale zadnja leta pred vojno na podlagi lastnih opažanj, pričevanj in pisanih virov, četudi jim je dal živahnješo leposlovno obliko. Tako nastopajo v delu zgodovinske osebe v zgodovinsko izpričanih dogodkih (Maister, člani Narodnega sveta za Štajersko, člani nemškega občinskega odbora, vodja socialne demokratske stranke itd.) in realistične, a zgodovinsko nedoločljive osebe, v katerih se še bolj živo zrcali duh časa (železničar Slovenec, ki je zaradi kruha prej veljal za Nemca, zdaj prav zato spet za Slovence, njegov sin – zagrižen nemškutar, okoliški viničarji, ki jim za novo državo ni nič mar, če jim v njej ne bo bolje itd.). Maistrova osebnost izstopa že od prvega odločilnega nastopa, ko si 30. oktobra 1918 na sestanku avstrijskih častnikov izmisli, češ da mora v imenu svoje vlade prevzeti poveljstvo nad mestom in vso Spodnjo Štajersko, doseže nato, da ga Narodni svet za Štajersko brez vednosti Ljubljane imenuje za generala, saj ve, da pri avstrijskih častnikih velja le čin, malo kasneje pa spet kljub negotovanju Ljubljane odredi mobilizacijo. Dogodki prevratnih dni, kakor jim po romanu sledimo v Mariboru, se odvijajo med tem poslopjem – štajerskim obmejnim poveljstvom, ki je torej trdnjava Slovencev, pa med rotovžem, kjer se nemški občinski svet zagrizeno prizadeva, da si ohrani Maribor – eno izmed zvezd nemškega ozvezdja: Maribor–Ptuj–Celje, segajo pa v vojašnice, na železniško postajo, mariborske ulice. – Maistrovi nastopi so delo odločnega vojaka in hkrati pesnika (Šnuderl, Krefl). Maistra – moža dejanj – je cenil Župančič, saj mu je kot posvetilo v knjigo *V zarje* Vidove zapisal: »Na, Mojster, ki od misli ti in sanj bilo je dano priti do dejanj. Kaj hočem jaz, ki v tega časa zmede metati morem prazne le besede.«

V *Maistrovi ulici* št. 17 je bilo stanovanje Rudolfa Maistra do smrti (1934). Leta 1923 je zaradi obolelih nog stopil v pokoj in se umaknil tudi iz javnega življenja, čeprav bi bili – kakor je sodil takratni mariborski publicist Božidar Borko – v Mariboru potrebovali osrednjo osebnost, ki bi bila nad strankami. Maistrovo povojno odmaknjenost je dobrodušno ošvrknil Maks Šnuderl v epigramu *Poeta liberator* (Mariborski klopotec 1927): »Preradovič bil general je in pel./ Wildenrainer – je Maribor Turkom vzel. /Ná–te ga! del je mojster in sam svetal/vzvišen v zatišju nam je ostal.« Bil pa je tudi v zatišju družaben človek, ki je imel rad veselo družbo, šalo in dovtip. Obiskovalci se spominjajo njegove bogate slovenske knjižnice (Šnuderl, Borko, Vidmar). Zdaj je nastopil s drugo pesniško zbirko – *Kitica mojih* (Maribor 1929). V pesmih se oglašča bolečina zaradi izgubljene Koroške, a ta je možata, nesentimentalna (Malgaj trka, Gosposvetska straža); pesniški navdih pa mu dajejo tudi Slovenske gorice.

Ob parku in pred začetkom Mladinske ulice stoji spomenik borcem za severno mejo 1918–1919, delo Draga Tršarja. Na reliefu stopa med skupino vojakov mož s sabljo v roki in izrazitimi brki – Rudolf Maister.

V *parku* se domislimo knjige Smiljana Rozmana *Mesto*, tega »življenjepisa« mesta (1961). Čeprav mesto stopa anonimno, saj bi tu upodobljene človeške usode in usodice bile bolj ali manj možne v kateremkoli slovenskem mestu, vendar pričajo drobne opazke krajevnege ali zgodovinsko družbenega značaja, da gre za Maribor in pisan mozaik vsakdanjih, neznatnih, a tudi pretresljivih, celo tragičnih doživljajev ljudi najrazličnejših starosti, slojev, izobrazbe, poklicev iz raznih delov mesta v razponu od predvojnih let preko okupacije do povojnega časa. Park z okolico je prizorišče novele *Park*, gostilna, gozd.

(Nadaljevanje v prihodnji številki.)

Božena Orožen
Gimnazija v Celju

MARIBOR ZA VSAKDANJO (SLAVISTIČNO) RABO

(Nadaljevanje)

Na *Kalvariji* lahko oživi pesem Kajetana Koviča *Moje mesto*, posvečena Mariboru in pretkana z otožnim hrepenenjem po zgodnji mladosti. (»Na severu te male domovine / je mesto, kjer sem bil некоč doma ...«). Ob pogledu na osamelo Pekrsko gorico z vinogradi (nekoč so ji rekli Slovenska Kalvarija) se spomnimo, kaj o njenem nastanku pravi Mariborska legenda Janka Glazerja (Čas kovač 1929): Hudič je hotel z ogromno skalo zajeziti Dravo in potopiti grešni Maribor. A tik preden je dosegel Dravo, je zapel petelin, njegove moči je bilo konec, skalo je odvrgel, in to je zdaj Slovenska Kalvarija.

V *Mladinski ulici št. 9* je bila klasična gimnazija (zdaj je višja pravna šola). V novo poslopje se je zavod preselil leta 1892 iz prvotne stavbe na Koroški cesti. V poslopju nasproti je bilo semenišče, dom predvsem za kasnejše bogoslovce. Takole je to okolje z občutkom utesnjenosti mladega človeka naslikal Bratko Kreft: »Ob križišču dve mogočni poslopji z velikimi okni. Vsako ima svoj vrt. Kostanji, breze, lipe. Vse je ograjeno z visokim plotom. ... Kakor dvoje vojašnic stojita hiši z visokimi plotovi. Ali pa kakor jetnišnici. Pri oni z velikim vrtom so pritlična okna zamrežena.« Citat je iz avtobiografskega romana *Človek mrtvaških lobanj* (1930). To je roman o mariborski dijaški mladini med leti 1922 in 1924, ko je Kreft obiskoval zadnja dva razreda gimnazije. S prizadetostjo in ogorčenostjo, ki je majhen časovni odmik še ni omilil, prikazuje pisatelj boleče zorenje mladih fantov in deklet, moralne stiske in iskanja, razočaranja zaradi neskladja med besedami in dejanji vzgojiteljev, zaradi strankarske nestrpnosti, ki je že dodobra načela neskajljeno narodnostno občutenje v prevratnih dneh, zavzetost za literarno in gledališko ustvarjanje, občudovanje ruske revolucije in Lenina. Osrednja oseba je Leon Vuk, Kreftov dvojniki. Ob izidu in še pozneje so delo pojmovali kot ključni roman, iskali so neposredne modele za posamezne osebe in se tudi zgražali. Avtorja je roman pripeljal pred sodišče. – Življenje mariborskih gimnazijcev skoraj v istem času – malo pred prvo vojno, med njo in po njej – srečamo tudi v Križnarjevih *Stanka Cajnkarija* (1952). Pisatelj vodi Vladka, kmečkega fanta iz številnih slovenjgoriške družine, skozi vseh osem razredov do bogoslovja. (Prvošolec boleče doživlja tujo učenost – predmete, ki se jih mora učiti na pamet, ker nemščine ne razume. Med vojno se v njem in v sošolcih čedalje bolj živo oglašja pripadnost slovenskemu narodu. V peti šoli postane nadarjenemu dijaku boj za prvo mesto z mariborskim Nemcem predvsem vprašanje narodne časti. V prevratnih dneh zahtevajo dijaki takojšnje poslovenjenje pouka in štrajkajo. Ko so končno vsi predmeti slovenski, je to posebno veselo doživetje, a to splahni v vsakdanjosti in mladega človeka bolj zagrabijo življenje zunaj šole.) Pri osnovni šoli Bojana lliča (nekdanje učiteljšče) je doprni kip Henrika Schreinerja (kipar Gabriel Kolbič). Schreiner (1850–1920) je bil trideset let ravnatelj učiteljšča in eden najvidnejših slovenskih pedagogov. Po študiju je bil prirodoslovec, pisal je pedološke in pedagoške razprave, pa tudi čitanke in jezikovne vadnice za osnovne šole. V njih je povezoval pouk slovnice, pravopisa in spisja. Ustanovil je Slovensko šolsko matico, urejal *Pedagoški letopis*. Po njegovi, kasneje pa tudi Šilihovi zaslugi, je imel Maribor pomembno vlogo pri vzgoji učiteljev osnovnih šol.

Hiša na *Tyrševi št. 9* (sedaj poliklinika) je bila privatni sanatorij dr. Mirka Černiča. Ta – sicer Belokranjec iz Metlike – je prišel v Maribor že po prvi svetovni vojni. V svoji avtobiografiji *Doživljaji in doživetja*, *Knjiga spominov* (1954) se v poglavju *Iz mariborskih spominov na Otona Župančiča* spominja vseh šestih obiskov svojega starejšega rojaka v Mariboru. Vselej je bil gost pri Černičevih. Štirje pesnikovi prihodi so bili povezani z mariborskimi kulturnimi manifestacijami, dva sta bila privatna. Tako je prvič – 7. marca 1926 – nastopil na Prešernovi proslavi z znamenito *Besedo o Prešernu mariborski mladini*. Ko je 1932. leta ležal v sanatoriju kot bolnik, je prevajal Goethejeve pesmi. O pogovoru s pesnikom Černič pripominja: »Z Otonom razpravljati je bilo edinstveno doživetje. Bil je mož vsestransko razgledan, odkrit, brez sleherne zahrbtnosti, brez preračunljivosti ...« – Mirko Černič se je ukvarjal tudi z jezikom svoje stroke, saj je na pobudo Frana Ramovša sestavljal zdravstveni besednjak (*Klinični besednjak* 1941).

Po Krekovi in Gledališki pridemo v Gregorčičevo ulico. Smo tik nekdanjega severnega dela mestnega obzidja, ki je bilo na tej strani zavarovano še z jarkom, po potrebi napolnjenim z vodo. Tu še stoji eden od štirih ohranjenih stolpov – Čeligijev stolp.

S Strossmayerjeve ulice zavijemo na *Gospovetsko*. Pri osnovni šoli Prežihovega Voranca je njegov kip (kiparka Vlasta Zorko-Tihec): kmečko čokata pisateljeva postava napol sedi, napol stoji ob mizi. Samo malo naprej, v hiši št. 14, je Prežihov Voranc preživel zadnje mesece življenja. Sem je prišel hudo bolan novembra 1949 in umrl 18. februarja 1950. Na to opozarja spominska plošča. Čeprav je zelo slab zaradi srčne bolezni, je še vedno govoril o svoji Koroški, o delu in načrtih, o zasnovanem romanu *Pristrah*, za katerega je napisal le prvo poglavje *Skrivna bralnica*. Zadnja srečanja z njim sta

opisala Oskar Hudales (Iz dni pred slovesom, Nova obzorja 1950) in Anton Ingolič, ki je stanoval v sosesčini in je bil skoraj vsak dan pri njem. (Njegove zadnje ure, Prežihov zbornik 1957).

Na vogalu Prežihove in Smetanove ulice pritegne pozornost enonadstropnica z zanimivim secesijskim pročeljem (žal zanemarjena).

Preden nas Smetanova ulica pripelje v Orožnovo, se ob Strossmayerjevi navzdol pokaže umetnostna galerija (ustanovljena 1954. leta), nekoč cerkev celestinskega samostana, še niže, onkraj živilskega trga, pa opazimo mogočen okrogel Sodni stolp. Morda so v njem mučili domnevne čarovnice na številnih procesih, ki so za ta del Štajerske izpričani do začetka 18. stoletja. Leposlovno podoba jim je dal Anton Ingolič v romanu Gorele so grmade (1977), čeprav obravnava ne poteka v Mariboru, ampak na Gornji Polskavi.

Slomškov trg obvladuje stolnica (glej Jože Curk, Mariborska stolnica, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 86, 1978). V cerkvi na desni strani presbiterija je kip Antona Martina Slomška kot sestavni del spomenika pokojnim lavantinskim škofom (delo kiparja Frana Ksaverja Zajca, očeta Ivana Zajca). Treba se je domisliti pomena, ki ga je za usodo štajerskih Slovencev imel prenos sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža v Labotski dolini v Maribor. Za prenos sedeža se je že leta 1807 trudil Andrej Kavčič, mestni župnik in okrožni dekan ter gimnazijski ravnatelj, »poleg Linharta eden izmed najspretnejših pa tudi najbolj razgledanih in najdaljnovidnejših slovenskih narodnih buditeljev« (Jan Šedivý). Takrat uspeha še ni bilo. Slomšek pa je s pogumom in energijo to dosegel leta 1859. V območje lavantinske škofije so bile pritegnjene tudi Slovenske gorice, ki so od Jožefa II. spadale pod sekovsko (graško) škofijo. Značilno je, da se je ob tej cerkveno upravni zadevi razvilo v obrobni predelih močno narodnostno gibanje in so ljudje govorili: »Tudi mi smo Slovenci in spadamo pod Slomškovo škofijo,« kakor navaja Jan Šedivý (Zgodovina visokega šolstva v Mariboru do 1941, ČZN 1970). S tem dejanjem je Slomšek reševal ta del Štajerske pred močno germanizacijo. Nestrpnost Nemcev se je pokazala ob postavitvi spomenika 1878. leta. Odbor je vedel, da ga nemški občinski možje ne bi dovolili postaviti v mestu, zato je zanj izbral stolnico, a tudi vanjo je segel nemški fanatizem – župan je prepovedal nagovor ali pridigo o Slomšku, »češ da mora paziti, da se hiša božja ne bi izrbljala za politične demonstracije«. Kljub temu je Franc Kosar, Slomškov življenjepisec, imel slavnostno pridigo o njem. Posledica tega pa je bila, da je župan prepovedal delovanje čitalnice.

Poslopje Slovenskega narodnega gledališča je bilo sezidano 1851. leta, kasneje pa še nekajkrat preurejeno in prenovljeno, namenjeno pa je bilo seveda samo nemškimi gledališkimi uprizoritvam. Te so poprej, od 1785 do 1806, imeli v Vetrinjski ulici 30, nato pa v opuščeni cerkvi sv. Duha na mestu sedanje pošte. Začetki slovenske gledališke dejavnosti v Mariboru pa so povezani z ustanovitvijo Slovenske čitalnice (ustanovljena je bila 1861. leta kot druga na Slovenskem, za tržaško in pred ljubljansko). Prva gledališka predstava je bila sorazmerno pozno – 1866. leta (Črni Peter). V začetku stoletja se je z gledališko dejavnostjo ukvarjalo tudi Bralno in pevsko društvo Maribor. Na njegovo ustanovitev je vplivala socialna diferenciacija v Mariboru, saj so tu nastopali delavci, železničarji, trgovski nameščenci. Leta 1909 pa je začelo delovati Dramatično društvo. Igralo je v Narodnem domu. Pomembna je bila uprizoritev 5. dejanja Tugomera, vključena v slavnostni program ob 500-letnici ustoličevanja koroških vojvod aprila – 1914. leta. Po prevratu si je Dramatično društvo s takratnim tajnikom slavistom in zgodovinarjem Pavlom Strmškom prizadevalo za ustanovitev rednega slovenskega gledališča. Prevzel ga je dotedanji ljubljanski režiser Hinko Nučič. Otvoritvena predstava – takrat že v sedanjem poslopju – je bila 27. septembra 1919. leta – celotni Jurčič-Levstikov Tugomer. To je bila hkrati prva uprizoritev te tragedije. Nučič je želel, naj bi igrali čimveč domačih del, iz svetovne književnosti pa najizrazitejša. S kakšnim zagonom so se igralci lotili dela, kaže dejstvo, da so imeli v prvi sezoni 1919/20 46 premier. Igralec Pavel Rasberger prištevava prvo sezono zaradi navdušenja, ki jo je spremljalo, k najlepšim do okupacije (Moji spomini, Knjižnica Mestnega gledališča, Lj. 1965). Dramskim uprizoritvam so se kmalu pridružile še operne (šest sezon), uprizarjali pa so tudi operete, ki so privlačile gledalce in pomagale reševati gmotne stiske. – V stavbi so doprlni kipi nekaterih pomembnih gledaliških delavcev: Viktorja Parme, opernega in operetnega skladatelja, dirigenta Andra Mitroviča, igralko Berte Bukšek-Bergantove (vsi trije delo kiparja Gabriela Kolbiča) in režiserja Jožeta Koviča (kipar Borut Hribar). – Navdušene gledalce so imele gledališke priveditve zlasti med srednješolsko mladino. Mlade ljudi je izredno razvnel nastop Antona Podbevška, ko je ob Klavirski spremljavi Marija Kogojja deklamiral Cloveka z bombami (o tem pripoveduje Kreft v Cloveku mrtvaških lobanj). Privlačnost slovenske besede v gledališču je bila tako močna, da so se gojenci semenišča, ki jim je bil prepovedan obisk gledališča, spustili skrivaj po rjuhah in doma in tvegali kazen. Tu je dobil gimnazijec Bratko Kreft prvo gledališko znanje, ko je obiskoval dramsko šolo Milana Skrbinška. Tu se je prvič uveljavil kot dramatik, ko so dijaki 1923/24 v okviru umetniške akademije uprizorili njegov prvenec Nemoč pod psevdonimom Bratko Sila.

Pri prehodu na Rotovski trg (Slomškov trg 5) navaja spominska plošča, da je bilo tu uredništvo Slovenskega naroda. Slovenski narod je drugi slovenski časopis, ki je začel izhajati v Mariboru. Prvi je bil Slovenski gospodar, ustanovljen 1867. leta. Takrat, ko je v Ljubljani gospodoval Bleiweis z Novicami, so dali stvarno pobudo za ustanovitev mladoslovenskega glasila prav štajerski rodoljubi, ki

so spoznali, da je potrebna denarna osnova, in so zato sklenili ustanoviti konzorcij. Največ je prispeval dr. Ferdinand Dominkuš, mariborski odvetnik. To ni bil edini primer, da so Štajerci pokazali v narodnostnih zadevah izrazito praktičen čut, pri marsikateri ideji pa so sodelovali mariborski Čehi, narodno zelo osveščeni in hkrati praktično usmerjeni. Prva številka Slovenskega naroda je izšla 2. aprila 1868. leta. V Mariboru je list izhajal do 1872. leta. V kako skromnih razmerah sta delala urednika Tomšič in Levstik, kaže dejstvo, da sta spala kar za zaveso v uredništvu. – V mariborsko obdobje Slovenskega naroda in še posebno težavne razmere posega roman Antona Slodnjaka Pogine naj pes, in sicer poglavje Napad ali beg? (1946). Levstik se na poti na Dunaj 1870. leta ustavi v Mariboru in se v skoraj prazni čitalnici pogovarja z Jurčičem, Tomšičem, Zarnikom in mariborskimi narodnjaki. Ti ugotavljajo: »Nekaj profesorjev, dvoje koncipientov, ob svetih časih kak far, to so vsi naši spoznavalci.« Zato vidijo ti glavno nalogo v obrambi pred nemško nevarnostjo, Levstik pa bi rad narodno gibanje socialno usmeril. Josip Vošnjak riše v povesti Navzgor navzdol (1909) narodnostne in politične razmere v 60-ih in 70-ih letih z nemškutarjenjem meščanov in le redko posejano slovensko zavestjo. Zato more ob volitvah uspeti nemški kandidat Bric, ki pa ga goljufije privedejo v ječo. V njem sta prikazana dvig in padec nemškega poslanca Brandstädterja. Najbrž je bil kriv ozir na založbo (knjigo je izdala Mohorjeva družba v Slovenskih večernicah), da je povest po ideji nekaka zapoznala inačica Sreče v nesreči, ubrana na geslo: »Blažen, kdor misli in dela pošteno, Boga in narod svoj ljubi iskreno.«

(Nadaljevanje in konec v prihodnji številki.)
Božena Orožen
Gimnazija v Celju

Ocene in poročila

DRAGOCENA DOPOLNITEV

Anton Ocvirk: Literarna umetnina med zgodovino in teorijo, 2. del. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1979, 691 str.

Medtem ko je 1. knjiga Ocvirkovih razprav obravnavala literarne pojave in osebe iz 19. stoletja, pa nam prinaša še obsežnejša 2. knjiga izključno teme iz literature, literarne teorije in kritike 20. stoletja (ali prehoda vanj). Prva knjiga (5 študij) je izhajala iz treh tematskih sklopov avtorjevega ukvarjanja s slovensko literarno preteklostjo: ob disertaciji (Levstikov duševni obraz) je obsegla še Ocvirkove spise ob Prijatelju (Slovenska kulturnopolitična zgodovina) in Kersniku (zbrana dela).

Druga knjiga obsega nič manj kot 11 študij, ki jih lahko razvrstimo okoli štirih glavnih jeder: prvo je literarnoteoretično (3 študije), drugo je Ivan Cankar (2 študiji), tretje Srečko Kosovel (4 študije) in četrto Josip Vidmar (2 študiji). Prva razprava v knjigi je iz leta 1938, zadnja iz leta 1978, razpon štirih desetletij pa sploh ne vnaša v knjigo kake moteče spreminjivosti stila in idej, ampak nudi, narobe, jasno razvidno centralno nit Ocvirkovega mikavnega in tehtnega pisanja: nit, ki jo umestno obeležuje že naslov: Literarna umetnina med zgodovino in teorijo.

Prva razprava v knjigi je Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki. Tu nam Ocvirk

v bistvenih črtah predoči nove antipozitivistične in antihistoristične smeri v literarni zgodovini in teoriji (npr. Nemci: Walzel, Unger, Cysarz; ruski formalisti; Ingarden idr.), jih kritično označi in zavzame svoje stališče, ki ne nasprotuje historizmu, a vidi tudi kvalitetne dosežke antihistoričnih novostrujarjev.

Sledi Ocvirkova najboljšežnja literarnoteoretična študija Novi pogledi na pesniški stil. Vsi profesorjevi študenti smo jo temeljito spoznali že v študijskih letih. Razprava je, kot pravi avtor sam v uvodu, le »skromen odlomek iz obsežne monografije o stilu«. Ta informacija nam kar zbuja skomine in želje po tem, da bi ugledali še celo monografijo ali pa vsaj obsežnejše komplekse iz nje. V prvem delu razprave prikaže Ocvirk najprej teorijo o stilu. Že na začetku se loti večpomensko rabljene besede stil, zatem pa predstavi številne predstavnik zlasti nemške stilstike. Ocvirk zavrača predstavnik abstraktno teoretičnih načel pri določanju stila že zaradi njihovega antihistorizma (npr. Schiller, Nietzsche, Lehmann, Utitz, Nohl idr.). Tudi razne stilne tipologije, ki izvirajo bodisi iz psiholoških ali splošnih oblikovno estetskih načel, Ocvirk kritično zavrača (npr. Volkelt, Müller-Freienfels, Wölfflin, Strich, Schneider ...). Nato se pomudi Ocvirk še pri nekaterih drugih teoretičnih (npr. pri Croceju, ki enači stil z obliko, Ermatingerju, ki mu je stil zunanja oblika umetnin, Petersnu, ki govori o stilu kot nehotni tehniki, kot vrojeni oblikovalni nadarjenosti, pa Kainzu, ki meni, da je stil edino-le notranja oblika umetnine). Obširnejše razloži

omenjeni jezikovni sredstvi mu krepko pomagata, da potoži o zatiranju svoje osebnosti, na primer takole: *Nedelja. Mračno jutro. »Lenuh!« rohni oče. ...*

Za domačo nalogo so učenci napisali še spis *Utrinek iz šolskega življenja*. Poiskali so zanimive, napete, enkratne dogodke. Ura branja spisov z analizo in kritiko je bila zadnja priprava za prej predstavljeni šolski spis *Prizor z domačega odra*.

Uspeh šolskega spisa torej ni bil slučajen, ampak plod večtedenskih prizadevanj. Posebej želim poudariti, da se pri pisanju spisov učitelj ne sme omejit samo na dajanje naslova in na skopa navodila. Treba je vztrajno iskati učencem primerno tematiko, v katero se da neprisiljeno vključevati izbrana jezikovna sredstva, analizirati dosežene uspehe in nato še z novimi spisi vaditi, da se uporaba teh jezikovnih sredstev utrdi. Kot smo videli, se težko piše spis s poudarkom na enem samem jezikovnem sredstvu. Navadno je treba v spisu kombinirati po več jezikovnih sredstev. Če učence preveč izrazno omejujemo, imajo premalo ustvarjalne svobode. Pričakujemo lahko tudi, da so skrajna spisi prenatrpani s forsiranim izraznim sredstvom, vendar izkušnja kaže, da se učenci kasneje spet vrnejo k zmerni uporabi tega sredstva. Osebnost se trudim tudi za to, da ne mučim učencev samo z grajanjem njihovih pomanjkljivosti in napak, ampak jih vzpodbujam s priznavanjem njihovih uspehov.

Gotovo ima vsak učitelj, ki že nekaj let uči, zbirko naslovov za vadenje tega ali onega jezikovnega sredstva in svojske učne postopke, ki zagotavljajo dober uspeh. Prav bi bilo, da bi te izkušnje izmenjavali in da bi še več učiteljev praktikov o tem pisalo v Jeziku in slovstvu.

Danica Cedilnik
OŠ Valentina Vodnika v Ljubljani

Kulturnozgodovinske ekskurzije

MARIBOR ZA VSAKDANJO (SLAVISTIČNO) RABO

(Nadaljevanje in konec)

Čez mali intimni Rotovski trg pridemo na *Glavni trg* z baročnim kužnim spomenikom kiparja Strauba in renesančno-baročnim rotovžem. Tu je bilo tržno in upravno središče starega Maribora, zato tudi prizorišče marsikaterega pomembnega dogodka. Ob koncu 16. stoletja so na trgu gorele protestantske knjige. V nasprotju s protestantizmom na Kranjskem pa je tu nova vera imela izrazito nemški značaj. – Tu so sežigali čaravnice, zadnjič menda 1711. leta. – V rotovžu je bil sedež občinske uprave, ki je bila izključno v rokah Nemcev. Ti so si krčevito prizadevali, da bi po končani svetovni vojni Maribor pripadel Avstriji. To nemško nestrpnost je izrazil mariborski nemški pesnik Otokar Kernstock z besedami: »Lieber rauchgeschwartzte Trümmer, als ein windisch Maribor.« (Raje od dima porčrnele ruševine kot slovenski Maribor.) O tem nazorno pripoveduje Maks Šnuderl v Osvobojenih mejah. Mariborski Nemci so januarja leta 1919 ob prihodu ameriškega polkovnika Millesa organizirali demonstracije, ki naj bi mu pokazale, da so meščani za Avstrijo. Množica se je valila proti Glavnemu trgu in tu so padli strelji. Ta dogodek slika razen Šnuderla tudi Kreft v Človeku mrtvaških lobanj. – Leta 1936 je bil Glavni trg prizorišče demonstracij tekstilnih delavcev ob njihovi stavki. Ta je snov Ingoličevega romana Stavka (1951). V enem izmed poglavij slika prizor, ko z ograje pri spomeniku govori osrednja ženska oseba romana – Kališnica, zastopnica delavcev Wolfove tovarne.

Na *Koroški cesti št. 1* (zdaj škofijski arhiv) je spominska plošča: »V tej hiši se je šolal od 1826–1830 veliki jezikoslovec Fran Mikošič.« Ta hiša je bila namreč prvo gimnazijsko poslopje. Gimnazijo so ustanovili jezuiti leta 1758. Takrat je prenehala delovati več kot sto let starejša gimnazija v Rušah (1645–1758). Zavod je bil v tej stavbi do leta 1892, ko je bilo sezidano novo gimnazijsko poslopje v sedanjih Mladinski ulici. Ker je bil pouk že od začetka nemški, so učenci s podeželja pred vstopom obiskovali še četrti razred osnovne šole, da bi se naučili nemščine. Zato poje prleška pesem: »Mati so mi nabasali mesa no klobas, oča so me zapelali v Marprok v štirti klas.« Jan Šedivý, ki je napisal temeljito zgodovino zavoda in opisal delo ravnateljev in pomembnih profesorjev, ugotavlja, da je veljala mariborska gimnazija po zahtevnosti, znanju in uspehih učencev poleg dunajske akademske in praške staromestne za najboljšo v habsburški monarhiji. Že v razsvetljenstvu, ob koncu 18. stol., je začela posvečati pozornost tudi slovenščini, in to po zaslugi ravnatelja Andreja Kavčiča. Ta je dosegel, da je vlada razpisala 20 štipendij za tiste dijake, ki so se pri zasebnem učenju slovenščine posebno izkazali in napravili pri njem izpit. Slovensko kulturno razgibanost kaže tudi to, da so dijaki

že leta 1846 začeli izdajati rokopisni list Sprotuletna vijolica, prvi dijaški list na Slovenskem. – V šolskem letu 1889/90 so dobili slovenske paralele za nižje razrede. – Mariborsko gimnazijo je obiskovala večina pomembnih kulturnih delavcev vzhodne Štajerske, v starejšem obdobju tako Anton Krempel, avtor Dogodivščin Štajerske zemlje, slovničarja Peter Dajnko in Anton Murko, bližnja rojaka Stanko Vraz in Fran Miklošič. Oba sta bila kot dijaka zelo živahna, Vraz menda še bolj kot Miklošič. Ta je bil že kot gimnazijec med prvimi dijaki, posebno se je odlikoval v klasičnih jezikih, njegov profesor A. Zupančič ga je zaradi njegove velike nadarjenosti imenoval nebrušen diaman. Vraz pa je bil med srednjimi ali slabšimi dijaki, saj je – kakor pripoveduje Miklošič – že v 3. in 4. razredu kar med poukom koval verze. Prav on pa je v prijatelju Franu zbujal ljubezen do materinščine. – Kasneje, leta 1876, se je vpisal na gimnazijo Matija Murko, poznejši profesor slavistike v Gradcu, Leipzigu, Pragi, zbiralec in proučevalec južnoslovenske ljudske epike. Ta je ohranil v Spominih (1951, str. 28–37) tudi podobo dijaškega življenja in Maribora v tistih letih. – Med slovenskimi profesorji v tem in kasnejšem času – pravi Jan Šedivý – je bilo zelo malo poprečnih in nedelavnih mož. Med nemškimi profesorji pa je bil v 19. stol. pač najpomembnejši Rudolf Gustav Puff. Na šoli je učil dobrih trideset let (1830–1862) in z odobravanjem spremljal prizadevanje slovenskih dijakov. Značilno je, da so mu ti v prvi številki Sprotuletna vijolice napisali posvetilo kot »odličnemu Štajerske zemle pevcu, prijaznemu včueniki«. Puff je veliko pisal po nemških revijah in v samostojnih knjigah o zgodovinskih, pokrajinskih, narodopisnih, umetnostozgodovinskih znamenitostih Maribora in Štajerske sploh (monografija o Mariboru, vodnik po slovenski Štajerski). Iz njegovega spisa o Tattenbachu udeležencu zrinjsko-frankopanske zarote, je črpal Jurčič zgodovinske podatke za svoj roman.

V isti stavbi kot gimnazija in v sosednjih je bilo bogoslovje. Ustanovil ga je Slomšek, da bi dobil za svojo škofijo slovensko izobraženi duhovniški naraščaj. Zato so že od začetka predavali nekatere predmete v slovenščini. Med bogoslovci se je razvilo živahno literarno zanimanje in močna slovenska zavest. Že od leta 1860 dalje so izdajali rokopisni list Lipica, leta 1892 je zaživelo literarno društvo Slomšek, imeli so češki krožek in si dopisovali z društvom čeških bogoslovcev v Brnu, v začetku 20. stoletja se je med njimi že močno pojavljala jugoslovanska miselnost. Med bogoslovci in profesorji je bilo več pomembnih znanstvenikov in nekaj leposlovcev, tako zgodovinar Ignacij Orožen, umetnostni zgodovinar dr. Avguštin Stegenšek in dr. Franc Kovačič, eden od osrednjih mariborskih znanstvenih delavcev (soustanovitelj ČZN, muzeja, zgodovinskega in muzejskega društva). Svoja bogoslovna leta je tu preživel Anton Aškerc (1877–1881). Bil je samotarski človek in vesten študent. Leto dni je urejal Lipico. Tu je začel pesniško pot. Leta 1880 je Stritarjev Zvon prinesel njegovo prvo pesem Trije popotniki. V počitnicah 1878 in 1879 je kot domači učitelj na Fali pri grofu Zabeu doživel tiho ljubezen od sestre svojih gojencev – kontese Pie. Morda je odnos tega čustva v pesmih Madona, Poroka, Najlejša pesem. Iz zadnjih let njegovega življenja je znan še en – neuresničen – literarni stik z Mariborom. Mariborski mecen in svetovljan dr. Pavel Turner je povabil Aškerca, naj bi prišel k njemu, šla bi na Pohorje, kjer bi Aškerc zbiral motive za pesmi Pohorske cvetlice. Leta 1909 je Aškerc res obiskal Turnerja, toda že prihodnji dan je na hitro odšel, ne da bi bil uresničil prijateljevo zamisel. Takrat je Aškerc že čutil ustvarjalno nemoč. – Leta 1894 je stopil v bogoslovje Ksaver Meško. Njegova težka odločitev za duhovniški poklic je bila povezana z namenom, da se posveti domovini in literaturi. Ves čas je objavjal pesmi v Lipici, črtice je pošiljal v celjsko Domovino in Ljubljanski zvon, čeprav je bilo sodelovanje v njem bogoslovcem strogo prepovedano. Urednik Doma in sveta dr. Fr. Lampe pa se mu je zameril, ko je leta 1896 odklonil črtico Moj prijatelj, zato je pozneje v tej reviji objavljaval le poredkoma. Zvon je tako objavil tudi njegov najdaljši zgodnji tekst, roman Kam plovemo, ki ga je pisal leta 1897 v Mariboru. Po besedah Meškovega biografa Antona Ovna, pa »Maribor v njegovem življenju ne pomeni prijetne postaje. Nič lepega ni imel tu, le težaven začetek ob obilnem nerazumevanju«. Ob koncu tretjega letnika je Maribor zapustil in bogoslovje dokončal v Celovcu.

Z *dravskega mosta* se odpre pogled na stari del Maribora – na Pristan, slikovit, a zdaj še silno zanemarjen del mesta, ki se takoj pod Koroško cesto, Glavnim trgom in Ulico kneza Koclja spušča k Dravi. (Glej Vili Premzl, Mariborski Lent, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 11, 1967). Med živahno nagnetenimi hišami desno od mostu se dvigata gmoti Alojzijeve in nekdanje minoritske cerkve, v smeri proti novemu mostu pa sta v ostanke obzidja vključena nekdanja sinagoga in židovski stolp, tik ob reki pa je še Vodni stolp. Pogled z mostu je zamikal pesnike (Ivo Sorli, Idila, Janko Samec, Na glavnem mostu, oboje v Mariborskem klopotcu 1927). Najbolj učinkovito, z vonjem in vzdruženjem povezano, ga je zajel Janko Glazer v pesmi Maribor z mosta (Ob jesenskem kvinkinciju 1946): »Od nekod morda od vesla / iz pristana, kjer na Dravi / tiho sončijo se splavi, / se za hip odbil je sij, / od nekod – morda od čresla, / ki suši se ob usnjarni / in puhti v poldan soparni, / rezko v zraku zadiši . . . / In nenadoma uzreš / mesto v soncu vse in v luči . . . « Kajetan Kovič pa je v že omenjenem Mojem mestu zapisal: »Tam je še reka s trdnimi mostovi / in skritimi zelenimi potmi / za polrazpadlimi zidovi / in toliko zaljubljenih oči.« – V Pristanu je bilo posebno živo v začetku 19. stol., ko so po Dravi plule z blagom obložene šajke in splavi in so cvetele ob bregu gostilne. Še med obema vojnama so splavarji prinašali v Pristan živahnost. Anton Ingolič jih je občudoval že kot dijak, kasneje pa je sem postavil dogajanje novele Splavar (1939) in del romana Na splavih (1940). Medtem ko so drugi splavarji zvečer v krčmi, pripoveduje stari splavar Vitužnik pisatelju o svojem bornem življenju, ko kasneje odplujejo, utone v Dravi. V romanu Na splavih (str. 189–207) splavarji v Mariboru snamejo lemeze z

splavom in stavkajo, v krčmi se pogajajo z lastnikom, da bi jim izboljšal dohodek. Ko po dveh dneh deloma uspejo, spet odrinejo. – Predvojni Pristan je zajet tudi v noveli Ferda Godine Eće homo na mariborskem mostu (zbirka Dajmo živeti tudi drugim, 1962). Z dobrohotno ironijo govori o revnem dijaku, ki berača z mosta povabi na kosilo, misleč, da opravlja izredno socialno reformatorsko dejanje, v soboto pa v zakotni krčmi v Splavarski ulici spozna svojega sočutje vzbujajočega berača kot dostojno oblečenega – zvodnika. – Mozaik iz drobcev usod ljudi, ki živijo v starem delu Maribora pred vojno in med okupacijo, je novela Smiljana Rozmana Reka, vključena v knjigo Mesto. Še bolj pa je s Pristanom tam nekje pod Alojzijevo cerkvijo povezana novela Hotel v senci ljubeča boga iz iste knjige. V njej je Rozman zajel že povojni čas v tem umirajočem, že kar grotesknem delu mesta, ki je zdaj dal pribežališče sezonskim delavcem, šoferjem, zapitim slikarjem in kjer se zdaj po noveli živi od manjših goljufij, kraje, preprodavanja, prikrite prostitucije.

V *Gosposki ulici* so bile hiše premožnih meščanov, zato še danes pritegnejo pozornost nekatere fasade, nato pa je to postala glavna trgovska ulica. V 19. stol. je bilo v njej tudi nekaj papirnic in knjižarn. Zanimiv je drobec, ki ga je zabeležil hrvaški ilirec Ivan Kukuljević Sakcinski. Ko se je leta 1846 na poti na Dunaj ustavil v Mariboru, ga je zaneslo v Gosposko ulico in ugotovil je, da je v izložbah več slovenskih kot nemških knjig. Trgovka mu je povedala, da proda slovenskih trikrat več kot nemških, zakaj ljudje iz okolice, ki znajo vsi brati, radi kupujejo poučne knjige.

V *Volkmerjevem prehodu* opozarja spomenik na prvo akcijo mladih ljudi v okupiranem Mariboru – 29. aprila 1941. Komaj nekaj dni po Hitlerjevem obisku v Mariboru, kjer je izrekel ukaz, češ napravite mi to deželo zopet nemško, so kot odgovor na tem mestu zažgali dva nemška avtomobila. Tu se lahko domislimo na roman Manice Lobnik Rosa na pajčevini (1957). Ta ob doživljajih Slovenca – nemškega vojaka, ki mu mariborski ilegalci pomagajo k partizanom, vsebuje tudi podobe iz okupiranega mesta, ilegalce, likvidacije gestapovcev, usodo Židov, bombardiranje. – Ilegalno delo v Mariboru v jeseni 1943, posebej še pomoč Mariborčanov pri pobegih angleških vojni ujetnikov, oživlja tudi roman Vsaka noč mine Nade Gaborovič (1969).

V *Vetrinjski ulici*, ki vodi od gradu do Glavnega trga, so bili nekoč dvorci raznih gosposčin, ki so imele sedež drugje v monarhiji. Pozornost vzbujata baročni fasadi Breunerjevega, zlasti pa Vetrinjskega dvorca (zdaj sedež Društva inženirjev in tehnikov). Ta je pripadal nekoč benediktinskemu samostanu iz Št. Pavla v Labotski dolini. Po mnenju umetnostnega zgodovinarja gre za najlepše mariborsko baročno poslopje. (Glej Sergej Vrišer, Stari Maribor, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 49, 1975).

V *Ulici kneza Koclja* je Narodni dom (sedaj dom JLA). Umetnostni zgodovinar ga skupaj s frančiškansko cerkvijo in nekdanjo hranilnico na Slomškovem trgu uvršča k najpomembnejšim stavbam mariborske arhitekture 19. stol. Načrt zanj je narisal češki arhitekt Jan Vejrych leta 1899, za vzor mu je bila mestna hiša v čeških Pardubicah. V njem so dobila stredo slovenska društva, posojilnica, tu je bila dvorana za prireditve. V kletnih prostorih, v t. i. Peklu, so se v začetku stoletja zbirali slovenski dijaki. Leta 1906 je začela tu posloovati Ljudska knjižnica. Zanimivo je, da so njen začetni fond predstavljale knjige, ki so jih nekaj let poprej iz svojih skupnih prispevkov kupili slovenski gimnazijci, ker je bilo v šolski knjižnici zanje premalo slovenskih knjig. Tako so si ustvarili razredne knjižnice, ob zaključku šolanja pa so jih darovali za to javno knjižnico. – K Narodnemu domu bi bil moral voditi most čez Dravo, a mariborski Nemci niso želeli, da bi podeželan takoj po prihodu v mesto nalletel na to trdnjavo slovenstva, raje so žrtvovali enotni videz Glavnega trga in zgradili most nekoliko višje. – Pri Narodnem domu se domislimo Cankarjevega obiska v Mariboru leta 1911. Vračal se je iz Slovenskih goric od Kraigherja in tu preživel majsko nedeljo. Takrat je pisatelja prvič osebno spoznal gimnazijec in pesnik začetnik Janko Glazer. Doživetje je bilo zanj nekaj posebnega, saj je – kakor pravi v spominskem zapisu Ivan Cankar v Mariboru (Nova obzorja 1957) – mlade ljudi že poprej kar »privzdigovalo, ko smo zvedeli, da je Cankar prišel v Slovenske gorice in da živi tako blizu nas«. Zdaj je Cankar večji del dneva predsedel v Narodnem domu, obdan s številno rodoljubno družbo. Pogovarjali so se o kulturnih in narodnostnih razmerah v Mariboru, Cankar je pripovedoval tudi o Obiskih Izidorja Cankarja. O njegovem vedenju v družbi je Glazer zapisal: »Z dovtipi ni bil v zadregi, a pri tem tudi ni poznal pomisleka. Vendar sem imel občutek, kakor da je njegova napadalnost bila v resnici menda bolj obramba, orožje, s katerim je svet držal od sebe.«

V neposredni bližini Narodnega doma, predvsem v Ključavničarski in Židovski ulici, je bil nekoč židovski geto s sinagogo. Največ Židov (15–20%) je v Mariboru bilo v začetku 15. stol., ko jih je s celjskega območja izgnal Herman II. Ob koncu stoletja pa so morali zapustiti celotno Štajersko. Spomin na Maribor, od koder so prišli predniki, pa se je ohranil v priimku Morpurgo (Mariborčan). Ko so v drugi polovici 19. stol. Židje postali enakopravni, so se nekatere družine spet naselile v Mariboru.

Del mesta v bližini železniškega mostu je bil med vojno večkrat bombardiran, tako je Maribor dočkal osvoboditev kot najbolj razrušeno slovensko mesto. Drobec iz tistega časa oživlja Rozmanova novela Zaklonišče (Mesto). Nekaj let kasneje pa je pisatelj na to zgodovinsko konkretno dogajanje oprl roman Ruševine (1965), kjer ga sicer zanima vprašanje razčlovečenja sploh.

Po Svetožarevski ulici in Ulici heroja Bračiča pridemo k spomeniku ob zidu sodnih zaporov. Onkraj zidu, na dvorišču, so okupatorji ustrelili največ talcev na slovenskem Štajerskem (čez 600, največ v letu 1942). Nato so jih upepelili v Gradcu in zdaj počivajo na graškem pokopališču. Na mariborskem spomeniku – delu arh. Jaroslava Černigoja – sta verza Branka Rudolfa: »Padli ste z grozo v očeh, ubiti za temi zidovi, / padli ste z vero v naš rod, naj ne zamre vaš spomin.«

Božena Orožen
Gimnazija v Celju

Ocene in poročila

Kermaunerjeve knjige o slovenski dramatik

Od prve do trenutno zadnje Kermaunerjeve knjige o slovenski dramatik je preteklo 10 let (1. Trojni ples smrti, DZS 1968 – zadnja: Besede in dogodek, SM 1978). Bera tega časa je tako za avtorja kot sprejemalca velika, saj obsega nič manj kot 7 knjig (poleg tega je Kermauner napisal še knjige o Cankarjevi dramatik, a je CZ, ki jo je imela v načrtu, še ni izdalal). Če se spomnimo na to, da večina slovenskih novejših dram izhaja s Kermaunerjevimi spremnimi besedami, da avtor zgovorno in obširno obravnava tudi novejšo slovensko poezijo in nekaj manj proze, nam ostaja kot prva reakcija čudenje ob tej izredni in vsestranski književni proizvodnosti in plodovitosti.

Naš namen ob tej priložnosti je le kratek informativni in primerjalni pregled Kermaunerjevih knjig (razumljivo pa je, da bi zaslužila vsaka od teh knjig podrobnejšo oceno). K temu skupnemu soočenju dosedanjih Kermaunerjevih knjig o slovenski dramatik nas spodbujajo tudi avtorjeve spremne besede h knjigi Dialektika ideje – Od skrivnosti do jezika (ZO 1978), kjer Kermauner med drugim pravi: »Moje tekste o slovenski dramatik je treba brati kot enega samega... Kdor bo te knjige o dramatik prebral, bo opazil, da izhajajo druga iz druge, da pristop poglobljam...« Res se moremo strinjati z zadnjo avtorjevo trditvijo: knjige izhajajo druga iz druge in pristop se pogloblja, spreminja, temelječ na čedalje večjem (s)poznavanju stvari. Če bo Kermauner s svojimi raziskavami v sedanjem zagonu nadaljeval, bomo kmalu dobili svojevrstno osebo, a tudi znanstveno podprto zgodovino slovenske dramatike.

Preselimo se h krajšemu ogledu glavnih Kermaunerjevih tem in tez iz naslednjih knjig:

- 1) Taras Kermauner: Trojni ples smrti ali samorazdejanje humanizma v povojni slovenski dramatik (DZS, Ljubljana 1968, 212 strani)
- 2) Taras Kermauner: Od eksistence do vloge (MGL, Ljubljana 1971, 284 strani, knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 55)
- 3) Taras Kermauner: Pomenske spremembe v sodobni slovenski dramatik (MK, Ljubljana 1975, 276 strani)

4) Taras Kermauner: Radikalnost in zavrtost – slovenski kulturni arhetip (Prispevek k teoriji slovenske dramatike in kulture – analiza igračkov Josipa Stritarja (DZS, Ljubljana 1975, 224 strani)

5) Taras Kermauner: Od igre do telesa (MGL, Ljubljana 1976, 368 strani, knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 70)

6) Taras Kermauner: Dialektika ideje – Od skrivnosti do jezika (ZO, Maribor 1978, 248 strani)

7) Taras Kermauner: Besede in dogodek (Študije o slovenski tragediji in groteski) (SM, Ljubljana 1978, 308 strani).

Iz Trojnega plesa smrti (podrobneje obravnava 3 odlične pesniške drame: Zajčeva Otroka reke, Strniševega Samoroga in Smoletove Antigone) nas v tem trenutku najbolj zanima uvod, v katerem avtor podrobneje nakaže nekatere teoretične postavke svojega raziskovanja in pisanja. Kermauner tu že govori o 3 razvojnih stopnjah (pozneje: makrostrukturah) povojne slovenske drame: socialnem (socialističnem) realizmu, sentimentalnem humanizmu (intimizmu, personalizmu) in samorazdejanju (avtodestruktivizmu) humanizma (pozneje jim je dodal še četrto: reizm-liudizem-karnizem). Metoda, za katero se Kermauner odloča, naj bi bila sočasno subjektivna in objektivna: subjektivna v tem, da se normam odpoveduje, objektivna v tem, da te norme črpa iz realne dogajajoče se zgodovine... Temeljni elementi so za Kermaunerja eksistencializma, zato imenuje svoje analize eksistencialno strukturalne. Pozneje, v že omenjenih opombah h knjigi Dialektika ideje – Od skrivnosti do jezika – označuje svojo usmerjenost za genetski, zgodovinski strukturalizem (ob tem se spomnimo na genetični strukturalizem, ki nam je znan v zvezi z L. Goldmannom – prim. Za sociologijo romana). Malo za tem piše v istih opombah, da opredeljuje njegovo delovanje in nehanje »spoj marksizma, eksistencializma in hegeljanstva (= strukturalizma)«. Vsekakor je res, da upošteva Kermauner v svojih spisih sinhronijo in diahronijo, strukturo in zgodovino. A vrnimo se k uvodu v Trojni ples smrti. Eksistencialna struktura literarnega dela je za Kermaunerja njegovo racionalno jedro. V zvezi z racionalnimi eksistencialnimi strukturami pa je tudi ugotavljanje umetniške vrednosti del. »Umetniška dela imajo